

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ВИДИ ПРАВОЧИНІВ ЗА УЧАСТЮ МАЛОЛІТНІХ ОСІБ

DESCRIPTION AND TYPES OF LEGAL TRANSACTIONS AFTER PARTICIPATION OF VERY YOUNG PERSONS

Міщенко М.В.,

*старший викладач кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського державного університету імені Петра Могили,
здобувач кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено аналізу видів правочинів за участю малолітніх осіб. Автор виокремив види правочинів, які можуть здійснювати малолітні особисто, або ж які вчинені на їх користь, а також їх характерні риси. Окремо розглянуто складання заповіту малолітніми.

Ключові слова: правочин, види правочинів, дрібний побутовий правочин, заповіт, малолітні особи.

Статья посвящена анализу видов сделок при участии малолетних лиц. Автор выделил виды сделок, которые могут совершать малолетние лично, или же которые совершены на их пользу, а также их характерные черты. Отдельно рассмотрено составление завещания малолетними.

Ключевые слова: сделка, виды сделок, мелкая бытовая сделка, завещание, малолетние лица.

The article is sanctified to the analysis of types of legal transactions with participation of very young persons. By an author the distinguished types of legal transactions, that can be accomplished by very young personally, or on their benefit, and also them the personal touches. The stowages of testament are separately considered very young.

Key words: legal transaction, types of legal transactions, shallow domestic legal transaction, testament, very young persons.

Постановка проблеми. Серед потенційних учасників договірних відносин особливу групу становлять малолітні особи. Хоча окремі дослідники применшують їх можливість бути стороною договору, проте законодавець наділив ці категорії осіб певною дієздатністю, що дозволяє їм укласти низку правочинів. Однак види та особливості вчинення правочинів малолітніми особами детально в науковій літературі розглянуті не були, що й зумовлює необхідність їх дослідження.

Стан дослідження. Проблемні аспекти визначення ознак, змісту, форми правочинів, їх видів, підстав класифікації розглянуто у працях вчених-цивілістів, як-то: Т.В. Бобко, О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, В.І. Крат, І.В. Спасибо-Фатеева, Р.І. Таш'ян, Я.М. Шевченко, В.Л. Яроцький та інші. Серед радянських науковців варто виокремити М.М. Агаркова, С.С. Алексеева, О.С. Іоффе, В.О. Рясенцева, Б.Б. Черепакіна. Серед дослідників категорії «договір» слід зазначити: І.А. Безклубого, С.М. Бервено, О.С. Блажківську, Т.В. Боднар, А.Б. Гриняка, Ю.П. Єгорова, І.Р. Калаура, В.В. Луця, Н.І. Майданик, В.А. Нагорняк, Л.М. Ніколайчук, О.А. Підпригору, Н.О. Саніахметову, М.М. Сібільова, Є.О. Харитонова, З.М. Юдіна. Також необхідно вказати, що серед досліджень російських учених на тему договорів фундаментальними є праці Т.С. Абової, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, О.Ю. Кабалкіна, О.М. Садікова. Проте у працях цих фахівців правочини за участю саме малолітніх осіб комплексно не розглянуто.

Виклад основного матеріалу. Легальне визначення правочину передбачене ст. 202 ЦК України:

правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Як зазначають науковці, до ознак правочину, що дозволяють його відокремити від інших юридичних фактів та неправомірних дій особи, слід зарахувати також такі: вольовий характер дії осіб; правомірність такої дії [1, с. 271–273].

Для нашого дослідження важливим також є аналіз питання класифікації правочинів. Базовий загально-визнаний поділ усієї різноманітності правочинів на види проводиться залежно від **таких підстав:**

1. Залежно від кількості осіб, що виражають свою волю (сторін правочину) та спрямованості їх волі їх поділяють на односторонні, двосторонні та багатосторонні.

2. Залежно від впливу підстави правочину на його дійсність правочини бувають каузальними та абстрактними. При цьому під каузальним правочинами розуміються ті, для дійсності котрих необхідна наявність певної підстави. Це – більшість правочинів, визначених цивільних законодавством. Абстрактні ж правочини – це правочини, дійсність яких не залежить від їх підстави. Наприклад, видача векселя, відступлення права вимоги, надання гарантії тощо.

3. Залежно від моменту виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків сторін правочини поділяються на умовні та безумовні. Умовними є правочини, у яких виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків залежить від настання або ненастання певної обставини, яка не повинна бути істотною умовою правочину, тобто є його випадковим елементом. Безумовним (звичайним)

є правочин, права та обов'язки в якому виникають, змінюються або припиняються з моменту його вчинення.

Перелічені три підстави класифікації стосуються усіх без винятку видів правочинів. Інші підстави класифікації правочинів стосуються лише окремих їх різновидів – зокрема, дво- та багатосторонніх правочинів.

1. Отже, двосторонні правочини поділяються на оплатні та безоплатні залежно від наявності чи відсутності зустрічного обов'язку однієї сторони надати певне благо іншій стороні.

2. Також серед двосторонніх та багатосторонніх правочинів вирізняють консенсуальні та реальні – залежно від моменту, з якого вони вважаються укладеними. Консенсуальні правочини вважаються укладеними з моменту досягнення сторонами згоди щодо їх істотних умов у належній формі. А реальні – вважаються укладеними з моменту передачі речі або вчинення іншої дії.

3. Двосторонні та багатосторонні правочини залежно від специфічних характеристик суб'єктів, особливостей їх взаємодії та предмета можуть бути поділені на дрібні побутові правочини; правочини, щодо вчинення яких є зацікавленість; значні правочини; біржові правочини; фідучіарні правочини.

Необхідно зазначити, що подана класифікація правочинів не дозволяє нам виокремити за будь-якими з цих підстав саме ті їх види, які можуть вчинити малолітні. Тому звернемо увагу на класифікацію правочинів, представлену С.В. Осиповою, яка їх поділяє на певні види з огляду на можливості участі в них неповнолітніх: правочини, які можуть вчинити неповнолітні (через законних представників або особисто) та правочини, які неповнолітні вчинити не можуть. До останніх належать правочини, які можуть здійснювати представники юридичної особи, а також заповіт [2, с. 43–44].

Детальніше слід зупинитись на аналізі вчинення одностороннього правочину, а саме на укладенні заповіту. Окремі вчені, зокрема, В.І. Серебровський, зазначають, що складення заповіту є правочином, що безпосередньо пов'язаний з особистістю заповідача, та який можуть укладати тільки особи віку повної дієздатності [3, с. 117–118]. Інші ж науковці вважають, що якщо зміст заповіту торкається лише грошових коштів, наприклад заробітку неповнолітнього (14–18 років), то вони мають право їх заповідати [4, с. 148; 5, с. 66].

Аналіз зарубіжного законодавства дає підстави стверджувати, що одноманітності у вирішенні цього питання за кордоном немає. Наприклад, відповідно до законодавства Швейцарії особи можуть вчинити заповіт лише з 18 років; законодавство Франції, Німеччини, Сербії та Хорватії, Латвії закріплює норми, що вік, з якого особи можуть складати заповіт, – 16 років. У Чехії, Словенії та Чорногорії – з 15 років, при цьому у чеському законодавстві зазначено, що заповіт повинен бути посвідчений нотаріально. Мінімальний вік для вчинення заповіту передбачений в Іспанії – 14 років [6, с. 144]. Цивільне законодавство передбачає

можливість складати заповіт лише для фізичної особи з повною цивільною дієздатністю (ст. 1234, ч. 1 ЦК України). Однак варто зауважити, що аналіз норм цивільного законодавства дає всі підстави стверджувати, що повна цивільна дієздатність не завжди співпадає з настанням повноліття. Так, законодавець прямо закріплює випадки емансипації неповнолітнього. Відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦК України у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Ст. 35 ЦК України передбачено, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність також може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Як бачимо, заповіт може укласти особа з повною цивільною дієздатністю, яка не залежить і не дорівнює повноліттю. Згідно з ч. 2 ст. 4 Сімейного кодексу України вступити до шлюбу може особа незалежно від її віку, яка народила дитину. Фактично будь-яка малолітня особа може вступити до шлюбу та відповідно отримати повну дієздатність, оскільки наймолодшою мамою у світі є 5-річна (!) дівчинка [7]. Тому видається вірною позиція окремих науковців, яка бере свій початок ще у римському праві, згідно з якою повинна бути визначена нижня межа віку, з якого малолітній вважається дієздатним. Відповідно до норм римського права дієздатність особи наставала не з моменту народження, а з 7-річного віку. До 7-и років особи вважались недієздатними [8, с. 32].

У доктрині пропонується поділити всю сукупність цивільно-правових договорів залежно від їх направленості, виокремлюючи при цьому такі їх групи:

1. Договори про передачу майна у власність (договір купівлі-продажу, міни, дарування, ренти та довічного утримання).

2. Договори про передачу майна у тимчасове користування об'єктів цивільних прав (договір оренди, найма житлового приміщення, безоплатного користування та комерційної концесії).

3. Договори про виконання робіт та надання послуг (підряд, виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт, оплатне надання послуг, перевезення, транспортна експедиція, банківські послуги, послуги з розрахунків, зберігання, доручення, комісія, агентування та довічне управління майном).

4. Договори про страхування майнових ризиків (договір майнового та особистого страхування).

5. Договори про надання відстрочення повернення тієї ж кількості майна того ж роду або відстрочення оплати (позика, кредит, банківський вклад).

6. Договори про досягнення єдиної для всіх учасників мети (установчий договір, договори про спільну діяльність).

7. Договори про заміну осіб у зобов'язанні (договір фінансування під уступку грошової вимоги) [2, с. 46–49].

Як зазначено вище, не всі види правочинів мають право вчиняти малолітні особи. І тут варто зупинитись на законодавчо врегульованому обсязі їх дієздатності. Наприклад, фізичні особи, які не досягли чотирнадцяти років (*малолітні*) мають часткову цивільну дієздатність, обсяг якої визначено ст. 31 ЦК України. Відповідно до її положень фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право: 1) самостійно вчиняти *дрібні побутові правочини* (*курсив – М.М.*) та 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Дрібний побутовий правочин визначається як правочин, який: задовольняє побутові потреби особи; відповідає фізичному, духовному чи соціальному розвитку особи, яка його вчиняє; стосується предмета, який має невисоку вартість; виконується в момент вчинення.

Проаналізувавши вказані ознаки, слід акцентувати, що вони містять оціночні поняття, зокрема «побутові потреби особи» і «невисока вартість».

Варто погодитись з українськими правниками, які справедливо зауважують, що поняття дрібного побутового правочину є оціночним і у разі спору суд, виходячи з оцінки фактичних обставин справи, повинен кваліфікувати правочин як дрібний побутовий або як такий, що не відповідає вказаним у чинному законодавстві вимогам [1, с. 119].

Виходячи із законодавчо визначених ознак дрібного побутового правочину, можна припустити, що мова йде про такі можливі варіанти договірних конструкцій:

1) договір купівлі-продажу (передусім це договір роздрібною торгівлі та міни);

2) договір надання послуг (наприклад, договір перевезення громадським транспортом, послуги розважального характеру у дитячих розважальних центрах, атракціонах тощо);

3) договір дарування (коли малолітній є обдаровуваним);

4) інші види договорів, які підпадають під поняття «дрібний побутовий правочин» (які не передбачені актами цивільного законодавства, але відповідають загальним засадам цивільного законодавства).

Вважаємо, що вказані види договорів можна визнати дрібними побутовими правочинами у тому випадку, коли вони будуть укладені в усній формі.

Необхідно наголосити, що категорія, така як «невисока вартість» предмета правочину, на нашу думку, повинна співвідноситись з доходом конкретної родини, а тому у кожному окремому випадку допустимий максимальний розмір грошового еквіваленту правочину повинен встановлюватись окремо.

Щодо терміна «побутові потреби особи», то тут варто зазначити, що повсякчас перелік цих побутових потреб розширюється, «крокуючи в ногу з часом». Тому сьогодні до побутових потреб вже можна зарахувати й оплату послуг інтернет-провайдерів, мобільних операторів, купівлю та оплату товарів і послуг за допомогою інтернет-магазинів.

Перелічені правочини вчиняють малолітні як сторона такого правочину. Однак слід зауважити, що

існують правочини, які вчиняють не самі малолітні особисто, проте на їх користь. Тобто малолітній є вигодонабувачем за такими правочинами. До правочинів на користь малолітніх можна зарахувати: договір банківського вкладу; договір про страхування на користь третьої особи; договір про управління майном; договір ренти; договір купівлі-продажу нерухомості; інші види правочинів, які не передбачені актами цивільного законодавства, але відповідають загальним засадам цивільного законодавства.

Слід акцентувати увагу, що хоча види та кількість вчинених правочинів за участю малолітніх постійно розширюється, проте їх кількість все ще є незначною у загальному обсязі правочинів, що вчиняють фізичні особи. Все ж таки з метою повноцінного захисту прав та інтересів малолітнього вчиняють більшість правочинів їх законні представники. Відповідно до ч. 1 ст. 177 СК України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Однак якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки управляють її майном, враховуючи потреби та інтереси дитини.

З метою ж посилення захисту прав малолітнього та уникнення зловживань своїми правами з боку законних представників малолітнього законодавець передбачив механізм додаткового контролю з боку органів опіки та піклування за вчиненням законними представниками малолітньої особи окремих видів правочинів. Зокрема ч. 2 ст. 177 СК України передбачено, що батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, зокрема й договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини.

Виходячи із аналізу вищевикладеного, можна зробити певні висновки щодо характерних рис правочинів за участю малолітніх осіб.

По-перше, характерною рисою таких договорів є вік малолітнього – до 14 років. Визначити нижню межу допустимого віку малолітнього сьогодні досі складно. Хоча ще римське приватне право пов'язувало настання дієздатності з 7-річним віком дитини. Хоча 7 років – досить умовний вік, оскільки постійна акселерація дітей, розповсюдженість сфери послуг (зокрема через мережу Інтернет) дає змогу укладати угоди й особами молодшого віку, проте варто запропонувати й українським правникам внести відповідні зміни до ЦК України та визнати осіб, молодших 6–7 років, недієздатними. Це дозволить уникнути багатьох проблем як для самої дитини, так і осіб, які планують укласти з нею договір. Наприклад, законодавство у сфері пасажирських перевезень не пропонує чіткого віку, з якого особа може бути пасажиром. Проте у багатьох нормативних актах передбачається безкоштовний проїзд особи у віці до 6 років, а починаючи з 6–7 років – пільговий про-

їзд для школярів. П. 2.31. наказу Міністерства транспорту і зв'язку від 27.12.2006 р. № 1196 «Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України» встановлено, що дитина віком до 6-и років, якщо вона не займає окремого місця, перевозиться з дорослим пасажиром безплатно без придбання проїзного документа [9]. На сьогодні ж (в умовах теперішніх правових реалій) питання дійсності правочинів, вчинених особою до досягнення нею 7-річного віку повинно вирішуватись у судовому порядку в кожному конкретному випадку окремо.

По-друге, більша частина правочинів за участю малолітніх може укладатись лише їх законними представниками – батьками (усиновлювачами) або піклувальником та/або з дозволу органу опіки і піклування. При чому це йде на користь самим малолітнім – у такий спосіб більш захищеними є їх права та законні інтереси.

По-третє, аналіз вищевказаних видів правочинів за участю малолітніх показує, що у більшості випад-

ків вчинення правочинів за участю вказаних категорій осіб малолітній є стороною правочину, яка підпадає під дію законодавства про захист прав споживачів, тобто більш захищеною стороною правочину.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевказане, необхідно акцентувати увагу на таких ключових моментах:

1. Основними ознаками правочинів за участю малолітніх є: вік малолітнього (до 14 років); правочини укладає (у більшості випадків) не сам малолітній, а його законні представники; малолітній є споживачем (товарів, робіт, послуг).

2. Малолітні можуть вчиняти такі види правочинів: договір купівлі-продажу; договір про надання послуг; договір дарування (коли малолітній є обдаровуваним); інші види договорів, які підпадають під поняття «дрібний побутовий правочин». Усі інші види правочинів вчиняються законним представником малолітнього з/або без згоди органів опіки та піклування. У такому випадку це будуть правочини на користь третьої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2012. – 656 с. – 1 т.
2. Осипова С.В. Сделкоспособность несовершеннолетних в гражданском праве России : дис. канд. юр. наук : спец. 12.00.03 / С.В. Осипова. – Самара, 2007. – 221 с.
3. Серебровский В.И. Очерки советского наследственного права / В.И. Серебровский. – М. : Статут, 1997. – 566 с.
4. Антимонов Б.С. Советское наследственное право / Б.С. Антимонов, К.А. Граве. – М. : Юрид. лит., 1955. – 264 с.
5. Барщевский М.Ю. Наследственное право / М.Ю. Барщевский. – М. : Белье альвы, 1995. – 192 с.
6. Михайлова И.А. Гражданская правосубъектность физических лиц. Проблемы законодательства, теории и практики / И.А. Михайлова. – М. : Издательская группа «Юрист», 2006. – 328 с.
7. Самая молодая мама в мире в книге Гиннеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://guinnessrecord.org.ua/interesnie-fakti-o-cheloveke/498-samaya-molodaya-mama-v-mire-v-knige-ginnesa.html>.
8. Основи римського приватного права : підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Дорошенко та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. – Х. : Право, 2008. – 224 с.
9. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : наказ Міністерства транспорту і зв'язку від 27.12.2006 р. № 1196 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 26. – Ст. 1065.